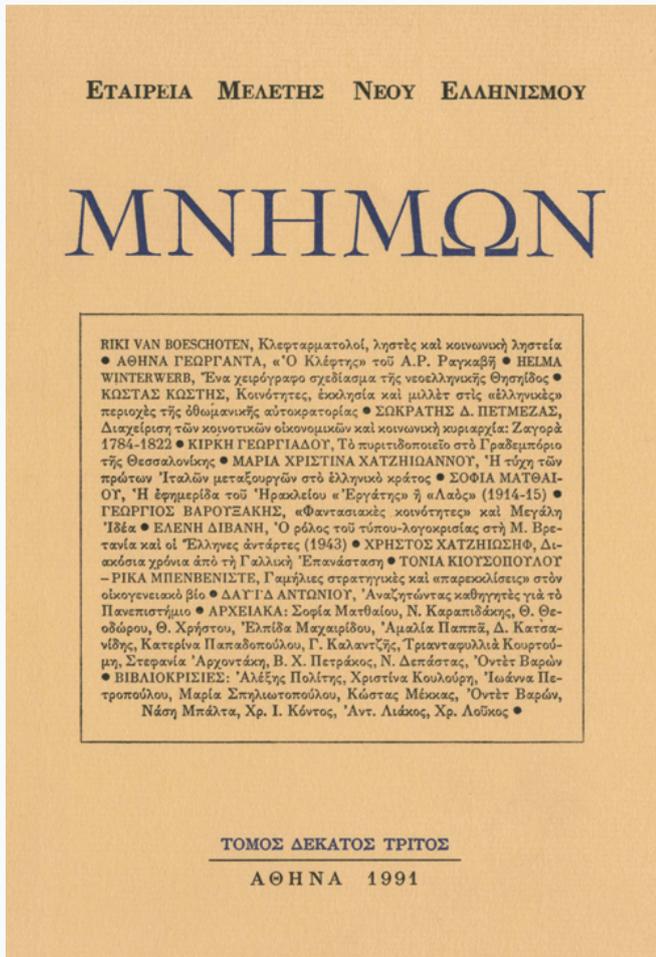

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. Η ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΤΟ ΚΑΪΡΟ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 1943

ΕΛΕΝΗ ΔΙΒΑΝΗ

doi: [10.12681/mnimon.275](https://doi.org/10.12681/mnimon.275)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΙΒΑΝΗ Ε. (1991). Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. Η ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΤΟ ΚΑΪΡΟ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 1943. *Μνήμων*, 13, 215–230. <https://doi.org/10.12681/mnimon.275>

ΕΛΕΝΗ ΔΙΒΑΝΗ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ
Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ:
Η ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΣΤΟ ΚΑΪΡΟ ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 1943

«Δεν έχουμε προπαγάνδα λέει ο Μεταξάς.
Δεν έχουμε προπαγάνδα γιατί δεν έχουμε
πολιτική, παρατηρώ».

Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο*

Μετά την αποτυχία της στρατιωτικής προσπάθειας των Άγγλων να αναχαιτίσουν τις γερμανικές δυνάμεις στα Βαλκάνια το 1941, ο Churchill διατηρούσε την ελπίδα, ίσως και τη βεβαιότητα, ότι ο βρετανικός στρατός θα ξαναεμφανιζόταν κάποτε στην περιοχή¹. Στις συνδιασκέψεις του Κεμπέκ και της Τεχεράνης όμως, το φθινόπωρο του 43, ο Churchill αντιμετώπισε σαφή σοβιετική αλλά και αμερικανική επιφυλακτικότητα σχετικά με τα σχέδιά του για μελλοντική απόβαση στη ΝΑ Ευρώπη². Κάτω από τα καινούρια δεδομένα ενισχύθηκε ο φόβος του και οι ανησυχίες του Foreign Office ότι η Σοβιετική Ένωση θα αύξανε ανεμπόδιστα την επιρροή της στην περιοχή με αποτέλεσμα, στην περίπτωση της Ελλάδας, να δυσχεραίνει πολύ η αποκατάσταση ενός φιλικού για τη Μ. Βρετανία καθεστώτος μετά τον πόλεμο.

Είναι γνωστό ότι το στήριγμα της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα, ήδη από την παλινόρθωση του 1935, υπήρξε ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ και κατά δεύτερο λόγο η εξόριστη κυβέρνηση. Ο Churchill θεωρούσε καθήκον του να αποκαταστήσει στο θρόνο του τον προστατευόμενό του μονάρχη μετά το τέλος του πολέμου, πράγμα που απαιτούσε λεπτότατους χειρισμούς λαμβάνοντας υπόψη την σχεδόν παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης των Ελλήνων στο πρόσωπό

1. Eliz. Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Λονδίνο, MacMillan, 1976, 111.

2. *Foreign Relations of the United States, Conferences at Cairo and Tehran*, 1943.

του. Η σημασία του ολοένα διογκούμενου αριστερού κινήματος δεν είχε συνειδητοποιηθεί εντελώς από τις βρετανικές υπηρεσίες και από την ίδια την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, παρά τις αναφορές των Βρετανών Συνδέσμων Αξιωματικών της SOE (Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων) από τα ελληνικά βουνά³. Η πρώτη επίσκεψη των ελλήνων ανταρτών στο Κάιρο τον Αύγουστο του 43, έφερε τις βρετανικές υπηρεσίες αντιμέτωπες, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, με την πολιτική απειλή της αριστεράς, με αποτέλεσμα να συνειδητοποιήσουν ότι δεν συμβιβάζονται οι μεταπολεμικές βλέψεις τους για εγκατάσταση φιλικής κυβέρνησης στη χώρα με τη συνεργασία και τη βοήθεια προς τον ΕΛΑΣ.

Το γεγονός ότι την ίδια εποχή, όπως είδαμε, αποκλείστηκε το ενδεχόμενο απόβασης στα Βαλκάνια, στένεψε τα περιθώρια επιλογής του FO. Η μελλοντική κυβέρνηση της Ελλάδας θα έπρεπε προφανώς να απολαμβάνει μεγάλης δημοτικότητας και ευρείας συναίνεσης για να επιβληθεί χωρίς «τα βρετανικά όπλα». Όπως ήταν γενικά παραδεκτό όμως, η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση δεν είχε μεγάλη δημοτικότητα ούτε στην κατεχόμενη Ελλάδα, αλλά ούτε και στο Λονδίνο ή το Κάιρο. Το άλλο πρόβλημα ήταν η θεαματική άνοδος της αριστεράς, με την οποία το FO δεν μπορούσε εύκολα να έρθει σε οριστική ρήξη για πολλούς λόγους, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Η βρετανική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία αντιμετώπισε λοιπόν ένα πρόβλημα επιλογής πολιτικής γραμμής ενόψει αυτού του διλήμματος από το φθινόπωρο του 43 μέχρι τους πρώτους μήνες του 44, οπότε προσανατολίστηκαν στην ιδέα ότι η καλύτερη λύση για να ακινητοποιήσουν το ΕΑΜ ήταν να το αναγκάσουν να συμμετάσχει σε μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας, σαν ένα οποιοδήποτε κόμμα ανάμεσα στα άλλα. Τις εκάστοτε πολιτικές ή στρατιωτικές επιλογές της χώρας κλήθηκε και αναμενόταν να υποστηρίξει ο βρετανικός τύπος. Όπως θα αποδείξουμε στη συνέχεια, παρά τις έκτακτες ανάγκες τον καιρό του πολέμου, οι σχέσεις του τύπου με τα αρμόδια υπουργεία λειτουργούσαν με άξονα τη συναίνεση. Αυστηρή λογοκρισία δεν ήταν δυνατόν να ευδοκιμήσει εξαιτίας του παραδοσιακού φιλελευθερισμού του βρετανικού τύπου. Ένα κρίσιμο διάστημα, όπου το εν λόγω σχήμα έδειξε τα όρια της ελαστικότητάς του, ήταν αυτό που ακολούθησε την πρώτη επίσκεψη των ελλήνων ανταρτών στο Κάιρο.

Ο πόλεμος των λέξεων

Πριν αναλύσουμε το ιστορικό της επίσκεψης των έξι ανταρτών και την αντίδραση του βρετανικού τύπου, πρέπει να δούμε πως λειτουργούσε το σύστημα ελέγχου του τύπου μέσω της διοχέτευσης επιλεγμένων πληροφοριών και της

3. C. M. Woodhouse, «Το ΕΑΜ και οι σχέσεις του με τη Βρετανία», στο: *Η Ελλάδα στη δεκαετία 40-50*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, 146.

λογοκρισίας. 'Όπως έχει ορθά παρατηρηθεί, στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο πήρε άφεση αμαρτιών η λέξη «προπαγάνδα», μια λέξη που ανέκαθεν στην αγγλική γλώσσα είχε κάπως αμφισβητούμενη υπόληψη. Πράγματι και τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα είχαν την επίγνωση ότι ο πόλεμος αυτός θα κρινόταν και από τις λέξεις⁴.

Για πρώτη φορά τον Ιούλιο του 1936 μια υποεπιτροπή της Επιτροπής Άμυνας της αυτοκρατορίας πρότεινε, μετά από επεξεργασία ενός χρόνου, την ίδρυση υπουργείου που θα είχε σαν μοναδικό αντικείμενο την προπαγάνδα, δηλαδή θα ήταν το κέντρο διοχέτευσης και ελέγχου των πληροφοριών. Για τη στελέχωσή του χρησιμοποιήθηκε το δυναμικό του Γραφείου Τύπου του Foreign Office και των άλλων υπηρεσιών. Το Υπουργείο αυτό θα είχε πέντε τμήματα: διοίκησης, ειδήσεων, ελέγχου, δημοσιότητας και συλλογής πληροφοριών⁵.

Για το τμήμα ελέγχου, δηλαδή τη λογοκρισία, επιστρατεύτηκε μια ετερόκλητη και φυσικά χωρίς πείρα ομάδα, που γρήγορα απέκτησε κακή φήμη με τη βοήθεια και των δημοσιογράφων που την έβλεπαν σαν απειλή της ελευθερίας τους. Τελικά το σχήμα της συγκέντρωσης όλων των σχετικών αρμοδιοτήτων στο Υπουργείο Πληροφοριών απεδείχθη μη λειτουργικό με αποτέλεσμα να επιστρέψουν ξανά αυτές οι αρμοδιότητες στις επιμέρους υπηρεσίες. Ειδικά για τον τύπο και τη λογοκρισία του πειραματίστηκαν να τα αναθέσουν σε ένα ανεξάρτητο γραφείο, το οποίο όμως το 1940 εντάχθηκε στο Υπουργείο Πληροφοριών⁶.

Τα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει το γραφείο αυτό ήταν πολλά. Το πιο βασικό όμως ήταν το γεγονός ότι η υποβολή των άρθρων στον λογοκριτικό έλεγχο ήταν προαιρετική —με εξαίρεση τα τηλεγραφήματα που κατευθύνονταν στο εξωτερικό, για τα οποία ίσχυε αυστηρότερος έλεγχος παρά τις έντονες διαμαρτυρίες των ξένων ανταποκριτών. Εκδότες και δημοσιογράφοι μπορούσαν να γράφουν ελεύθερα ό,τι επιθυμούσαν. Το μοναδικό πράγμα που —ευλόγως άλλωστε— απαγορευόταν ήταν η δημοσίευση πληροφοριών χρήσιμων στον εχθρό. Το σύστημα ελέγχου του τύπου δηλαδή λειτουργούσε με βάση την καλή θέληση και την συναίνεση⁷.

'Όπως είναι ευνόητο αυτή η χαλαρότητα προκάλεσε πολλά άτυχα επεισό-

4. T. Qualter, *Opinion Control in Democracies*, 108. Για τη βρετανική δυσπιστία απέναντι στην προπαγάνδα βλ. P. Taylor, *The Projection of Britain*, Cambridge University Press, 1981.

5. M. Balfour, *Propaganda in War, 1939-45*, Λονδίνο 1979, 53-71 για τη δομή και τη λειτουργία του συστήματος της λογοκρισίας κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Μ. Βρετανία. Για τις ΗΠΑ βλ. Allan Winkler, *The Politics of Propaganda: The Office of War Information, 1942-5*, Yale Historical Publ., Yale University Press, 1978, passim.

6. INF 1/495: όλος ο φάκελλος αφορά στη λειτουργία του ανεξάρτητου γραφείου λογοκρισίας.

7. M. Balfour, *ό.π.*, 60· INF 1/495, Minute της 9.10 από Διεύθυνση Λογοκρισίας στον Monckton, και INF 1/451.

δια, με αποτέλεσμα να υπάρξουν πιέσεις για άσκηση πιο αυστηρής λογοκρισίας, ιδιαίτερα από το FO, όπως μαρτυρούν τα αρχεία του Υπουργείου Πληροφοριών⁸. Ο τύπος όμως αντιδρούσε συστηματικά σε αυτήν την προοπτική. Άλλωστε ο ίδιος ο υπεύθυνος υπουργός B. Bracken, ιδιόρρυθμος «φιλελεύθερος» συντηρητικός και κορυφαίο στέλεχος του *Economist* και των *Financial News* στο παρελθόν, ήταν, όπως δήλωνε, οπαδός της ελευθεροτυπίας και δεν επιθυμούσε να γράφονται οι εφημερίδες από τους λογοκριτές. Ο στενός συνεργάτης του C. Radcliff καθιέρωσε τον κανόνα: ο μόνος λόγος για να «κοπεί» ένα δημοσίευμα ήταν η παροχή στον εχθρό πληροφοριών που δεν έχει. Οι γνώμες, τα σχόλια και οι παρατηρήσεις δεν μπορούσαν να λογοκριθούν σε καμιά περίπτωση. Το καθήκον του Υπουργείου ήταν να διατηρεί στενές και εγκάρδιες σχέσεις με τον τύπο και να τον επηρεάζει μάλλον παρά να του επιβάλλει κατευθύνσεις⁹. Η γραμμή αυτή ακολουθήθηκε, με κάποιες εξαιρέσεις, μέχρι το τέλος του πολέμου.

Κάτω από τις προϋποθέσεις αυτές είναι φανερό ότι η αποτελεσματικότητα της προπαγάνδας του FO ήταν άμεση συνάρτηση της πειστικότητας της γραμμής του στο δημοσιογραφικό χώρο. Στο διάστημα που θα εξετάσουμε, από το Σεπτέμβριο του 43 μέχρι το Φεβρουάριο του 44, η προς πρόωθηση γραμμή των βρετανικών υπηρεσιών σχετικά με το ελληνικό πρόβλημα δεν ήταν ιδιαίτερα πειστική γιατί δεν ήταν καθόλου σαφής. Και αυτό γιατί οι δυο πόλοι που την διαμόρφωναν, οι στρατιωτικοί και οι πολιτικοί, δεν κατόρθωναν να συμφωνήσουν σε μια εκατέρωθεν αποδεκτή λύση.

Αύγουστος-Σεπτέμβριος 43: μια χαμένη ευκαιρία

Το ιστορικό της πρώτης, κρίσιμης επαφής των ελληνικών αντιστασιακών ομάδων με την εξόριστη ελληνική και την βρετανική κυβέρνηση έχει περιγραφεί και αναλυθεί λεπτομερώς από τους πρωταγωνιστές της άτυχης αυτής προσέγγισης και αργότερα από τους ιστορικούς¹⁰. Τα γεγονότα είναι λίγο-πολύ γνωστά:

Στις 5 Ιουλίου ο ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ δέχτηκαν να υπαχθούν στο αρχηγείο της Μ. Ανατολής — μια κίνηση στρατιωτικά αναγκαία στους Βρετανούς για την υλοποίηση του σχεδίου *Animals*, που προέβλεπε εκτεταμένα σαμποτάζ σε όλη την Ελλάδα με στόχο να πιστέψει ο Άξονας ότι για εκεί και όχι για τη Σικελία προετοιμαζόταν συμμαχική απόβαση. Οι έξι αντιπρόσωποι των

8. Το FO διαρκώς διαμαρτυρόταν ότι το Υπουργείο Πληροφοριών έδειχνε περισσότερο ενδιαφέρον για τις καλές του σχέσεις με τους δημοσιογράφους παρά για τις διεθνείς σχέσεις της χώρας. Βλ. Memorandum του R. Hoare της 9.2.44 από συνομιλία του με A. Cadogan του FO, INF 1/451.

9. M. Balfour, *ό.π.*, 66.

10. Βλ. κυρίως Π. Ρούσος, *Η μεγάλη πενταετία*. Κ. Πυρομάγλου, *Ο Δούρειος Ίππος*. E. Myers, *Η ελληνική περιπλοκή*. R. Leeper, *When Greek Meet Greek* και από το Ph. Auty - R. Clogg (εκδ.), *British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, τα άρθρα των R. Clogg, E. Myers και C. Woodhouse.

οργανώσεων αυτών ήρθαν στο Κάιρο στις 10 Αυγούστου μετά από εισήγηση του ταξίαρχου Myers και σύμφωνη γνώμη της Special Operations Executive (SOE), του FO, και του R. Leeper, πρέσβη στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση με έδρα το Κάιρο¹¹.

Παρά τη θύελλα διαμαρτυριών που ακολούθησε, η αλήθεια είναι ότι και το FO και ο Leeper, το πρώτο διάστημα στήριζαν τις ελπίδες τους στην επίσκεψη αυτή για να κάνουν πιο αντιπροσωπευτική τη φτώχη σε δημοτικότητα και αλληλοσπαραζόμενη εξόριστη κυβέρνηση¹². Τα πράγματα όμως δεν πήραν το δρόμο που είχαν ελπίσει: κατ' αρχήν οι αντάρτες δεν ήταν μόνον οι άξιοι και απλοϊκοί πολεμιστές που περίμεναν οι βρετανοί διπλωμάτες να χειραγωγήσουν¹³. Στην πραγματικότητα ήταν πολιτικοί άνδρες και, όπως αποδείχτηκε, ικανοί διεκδικητές όσων είχαν εντολή να διαπραγματευθούν: δήλωση του βασιλιά ότι δεν θα επιστρέψει πριν το δημοψήφισμα και συμμετοχή τους στην κυβέρνηση. Επιπλέον η παρουσία τους υπήρξε καταλυτική μέσα στην ατμόσφαιρα αποσύνθεσης του Καίρου και ασφαλώς επηρέασε πολύ τους δημοκρατικούς υπουργούς της κυβέρνησης Τσουδεροῦ, τον τέως αντιπρόεδρό της Π. Κανελλόπουλο και τον εκπρόσωπο των αστικών κομμάτων Γ. Εξηντάρη, οι οποίοι συμφώνησαν στις 17 και 19 Αυγούστου ότι ο Γεώργιος θα έπρεπε να περιμένει το αποτέλεσμα δημοψηφίσματος πριν να επιστρέψει στην Ελλάδα.

Η εξέλιξη αυτή ξάφνιασε το FO και ειδικά τον Leeper. Ο βρετανός πρέσβυς, αφού κατάλαβε ότι η κατάσταση ήταν πια έξω από τον έλεγχό του, έφτασε στα όρια της υστερίας, όπως φαίνεται από μια σειρά απελπισμένων τηλεγραφημάτων που έστειλε στο FO εκείνο το διάστημα. Από τα κείμενα αυτά αποδεικνύεται ότι το μεγαλύτερο πρόβλημά του ήταν αυτό που αποκαλούσε «σκοτεινό ρόλο της SOE» και του απεσταλμένου της στην Ελλάδα Ε. Myers, τον οποίον έφτασε να χαρακτηρίσει «επικίνδυνο τρελλό»¹⁴. Θεωρούσε δηλαδή ο Leeper ότι η SOE και οι πράκτορές της, στο όνομα των πολεμικών αναγκαιοτήτων, ξεπέρασαν τα όρια των καθηκόντων τους ισχυροποιώντας τον ΕΛΑΣ, χωρίς να αναλογιστούν τις επιπτώσεις πάνω στην επίσημη πολιτική της βρετανικής κυβέρνησης και τους μελλοντικούς της στόχους.

Αποτέλεσμα των εκτιμήσεων αυτών ήταν να ξεκινήσει μια εκστρατεία με στόχο να τεθεί η SOE κάτω από τον έλεγχο του βρετανικού Υπουργείου των

11. FO 371/37199, R 8421/6.

12. P. Papastratis, *British Policy towards Greece during the Second World War*, 105-6 και FO 371/37198, R 7514.

13. Την αντιπροσωπευία αποτελούσαν: ο Κ. Πυρομάγλου, διανοούμενος με σπουδές στο Παρίσι, ο Γ. Καρτάλης, απόφοιτος του LSE, ο Κ. Δεσποτόπουλος, δικηγόρος, ο Α. Τζίμας και ο Π. Ρούσος, μέλη της Κ.Ε. του ΕΑΜ και τέλος ο Η. Τσιριμώκος, επικεφαλής ενός μικρού σοσιαλιστικού κόμματος. Είχαν όλοι τους μεγάλη πολιτική εμπειρία.

14. Βλ. κυρίως τη χαρακτηριστική επιστολή του Leeper προς τον O. Sargent στις 25.8.43 (FO 371/37199, R 8314).

Εξωτερικών για να διασφαλιστούν έτσι οι πολιτικές του προτεραιότητες.

Γεγονός πάντως παρέμενε ότι το μέλλον του μονάρχη και της εξόριστης κυβέρνησης ήταν αβέβαιο. Ο πρώτος αρνιόταν συστηματικά να κάνει οποιαδήποτε δήλωση ότι συμφωνούσε να επιστρέψει μετά το δημοψήφισμα, έχοντας υποστηρικτές της κοντόφθαλμης στάσης του τον Churchill, τον Roosevelt και τον Smuts¹⁵. Η κυβέρνηση δε, βρισκόταν ένα βήμα πριν την διάλυση.

Ο Leeper, επιπολαίως αποδίδοντας την αιτία του κακού στους επισκέπτες από την Ελλάδα, αποφάσισε να τους διώξει πάση θυσία από το Κάιρο, παραβλέποντας κάθε επίπτωση της βιαστικής του κίνησης. Την ιδέα του υιοθέτησε και ο ίδιος ο βρετανός πρωθυπουργός παρά τις αρχικές αντιρρήσεις του Eden, ο οποίος θα προτιμούσε μια λύση — χρυσωμένο χάπι: ένα ταξίδι για διαβουλεύσεις στο Λονδίνο λόγου χάρη ή μια ξενάγηση στα στρατόπεδα των ελληνικών μονάδων¹⁶.

Η εσπευσμένη αναχώρηση των έξι ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή — και φαίνεται ότι στελέχη της SOE έπαιξαν εδώ τον κύριο ρόλο παρακινώντας τους αντάρτες να απευθυνθούν στον Τσουδερό¹⁷. Αυτός μεσολάβησε τελικά στον Leeper και τον έπεισε να τους επιτρέψει να παραμείνουν στο Κάιρο για ένα μικρό διάστημα ακόμα. Κατά το διάστημα των ημερών αυτών το σκηνικό άλλαξε ριζικά: οι αντάρτες παραμέρισαν το ζήτημα του βασιλιά και διαπραγματεύτηκαν την είσοδό τους στην κυβέρνηση. Οι υπουργοί της εξόριστης κυβέρνησης όμως προφανώς θεώρησαν υπερβολική την απαίτηση αυτή και την σαμποτάρισαν τόσο ο Τσουδερός όσο και οι Άγγλοι, λησμονώντας τις κοινές διεκδικήσεις του Αυγούστου¹⁸.

Τελικά στις 14 Σεπτεμβρίου 1943 οι έξι αντιπρόσωποι της αντίστασης επέστρεψαν στα βουνά της Ελλάδας έκπληκτοι αι αποθαρρημένοι. Η μεταξύ τους καχυποψία και η εμφύλια σύρραξη που ακολούθησε είχε τις ρίζες της και στο άτυχο αυτό ταξίδι. Το άλλο θύμα υπήρξε η SOE που έχασε μια σειρά από ανώτατα στελέχη της με την αντικατάσταση του λόρδου Gleconner, του ταξίαρχου Keble και του επικεφαλής της Sir C. Hambro¹⁹. Ο ταξίαρχος Myers δεν

15. FO 371/37198, R 7977 και R 7950.

16. FO 371/37198, R 7950 και FO 371/37199, R 8481 και R 8421.

17. Ο Π. Ρούσος, *ό.π.*, αναφέρει: «μας υπέδειξαν να κάνουμε διάβημα στην ελληνική κυβέρνηση», 429.

18. FO 371/37199, R 8382. Τη στάση των παλαιοδημοκρατικών και τις ευθύνες τους περιγράφουν πολύ χαρακτηριστικά ο Π. Κανελλόπουλος στο *Ημερολόγιό του*, Κέδρος, Αθήνα 1977, 475-483 και ο Γιώργος Σεφέρης στο *Πολιτικό Ημερολόγιο*, Α', 'Ικαρος, 1979, 125-6. Έτσι ο Τσουδερός φτάνει να αποδίδει σ' αυτούς και ειδικά στον Εξηγτάρη τη μη συμμετοχή των 6 σε μια κυβέρνηση ενότητας (βλ. Ε. Τσουδερός, *Ελληνικές ανωμαλίες στη Μ. Ανατολή*, Αθήνα 1945, 69).

19. Για την αναδίπλωση της SOE το φθινόπωρο του 43 βλ. J. G. Beevor, *SOE, Recollections and Reflections, 1940-45*, 100.

Ξαναγύρισε ποτέ στην Ελλάδα. Οι ριζικές αυτές αλλαγές ικανοποίησαν μεν το FO και τον Leeper αλλά δεν έσβυσαν την καχυποψία τους απέναντι στην SOE.

Στρατιωτικές ανάγκες - πολιτικοί στόχοι: σε αναζήτηση ισορροπίας

Η διαμάχη στρατιωτικών-πολιτικών κλιμακώθηκε μετά την αναχώρηση της αντάρτικης αντιπροσωπείας για την Ελλάδα, όταν το FO άρχισε να διαμορφώνει την άποψη ότι το μεγαλύτερο μέρος των προβλημάτων που προέκυψαν οφείλονταν στο γεγονός ότι οι αξιωματικοί της αποστολής Harling είχαν σταλεί στην Ελλάδα χωρίς πληροφορίες ή οδηγίες πολιτικού χαρακτήρα. Η ομάδα αυτή με επικεφαλής τον ταξίαρχο Myers είχε αρχικά αποστολή να ανατινάξει την γέφυρα του Γοργοπόταμου και μετά να επιστρέψει στη Μ. Ανατολή — άρα δεν είχε ανάγκη οδηγιών πολιτικού χαρακτήρα. Τα σχέδια του Αρχηγείου όμως άλλαξαν και ο Myers διατάχθηκε να παραμείνει στα ελληνικά βουνά και να έρθει σε επαφή με τις αντιστασιακές οργανώσεις. Έτσι βρέθηκαν τελικά αναγκασμένοι να διαμορφώνουν αυτοί οι ίδιοι την γραμμή που θα ακολουθούσαν βασισμένοι μόνο στο ένστικτο και τις εκτιμήσεις τους. Δεδομένου δε ότι οι περισσότεροι από αυτούς ήταν στρατιωτικοί, ήταν φυσικό η οπτική τους να είναι επηρεασμένη από τους στόχους που στρατιωτικά θεωρούνταν πρωτεύοντες ενώ πολιτικά δεν ήταν αναγκαστικά επιθυμητοί. Το αποτέλεσμα ήταν, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του FO πάντα, να αυξηθεί επικίνδυνα η δύναμη του EAM και του ΕΛΑΣ «με βρετανικά όπλα» και υποστήριξη, έτσι που να είναι σε θέση τώρα να διεκδικήσει σοβαρά μερίδιο της εξουσίας ή και να μονοπωλήσει ακόμα μελλοντικά την εξουσία²⁰.

Το πρώτο βήμα στην κατεύθυνση της πολιτικής παρέμβασης έγινε μάλλον αργά με την αποστολή Wallace τον Ιούλιο του 1943 στα ελληνικά βουνά²¹. Από κείνον το FO περίμενε μια ψύχραιμη και «αντικειμενική» εκτίμηση της κατάστασης της χώρας και των ισορροπιών στον χώρο των αντιστασιακών οργανώσεων. Πάνω σ' αυτήν θα χάραζε μετά την πολιτική του το FO.

Από μια σειρά ατυχιών και καθυστερήσεων οι εκθέσεις του Wallace δεν έφτασαν στα χέρια τους πριν τα τέλη του Αυγούστου. Αν και το περιεχόμενό τους δεν είναι όλο γνωστό, φαίνεται ότι δεν διαφωνούσε με τον τρόπο που είχαν χειριστεί το ζήτημα μέχρι τότε η SOE και οι σύνδεσμοι-αξιωματικοί της²².

20. FO 371/37222, R 8993.

21. FO 371/37197, R 6369. Ο D. Wallace υπήρξε επιτυχημένος ακόλουθος τύπου στην αγγλική πρεσβεία στην Αθήνα από το 1939 και απολάμβανε της προσωπικής εμπιστοσύνης του Eden. Ήταν γνώστης της ελληνικής και έμπιστος του FO. Για τον Wallace και τις δραστηριότητές του βλ. τον πρόλογο του Lars Baerensen (εκδ.), *British Reports on Greece 1943-4 by J. Stevens, C. M. Woodhouse, D. J. Wallace*, Museum Tusulanum Press, Copenhagen 1982.

22. Οι εκθέσεις του Wallace κρατούνται κλειστές από τα βρετανικά αρχεία αλλά πληροφορίες για το περιεχόμενό τους υπάρχουν στο: R. Clogg, «Pearls from Swine», 190-1, στο: Ph. Auty - R.

Πάντως και ο Wallace συμφωνούσε ότι οι στόχοι της Μ. Βρετανίας δεν μπορούσαν, στην περίπτωση της Ελλάδας τουλάχιστον, να εναρμονιστούν με τις βραχυπρόθεσμες στρατιωτικές ανάγκες. Η ιδέα ότι θα μπορούσαν να συνδυαστούν επιτυχημένα κράτησε πολύ λίγο και διαλύθηκε εντελώς με την θυελλώδη διαμονή των έξι ανταρτών στο Κάιρο τον Αύγουστο του 1943²³.

Τη στιγμή αυτή πάντως το FO πίστευε ότι η προτεραιότητα θα έπρεπε να δοθεί στους πολιτικούς στόχους για πολλούς λόγους. Κατ' αρχήν ο πόλεμος είχε πάρει πια ευνοϊκή τροπή για τους συμμάχους και οι μεταπολεμικές στρατηγικές έπρεπε να χαραχθούν. Έπειτα το ανάρτικο σπαταλιόταν σε εμφύλιο πόλεμο και ήταν αναποτελεσματικό στον αγώνα κατά των Γερμανών. Και βέβαια με τα επεισόδια του Αυγούστου που προηγήθηκαν, το FO κατά τη γνώμη του απέδειξε ότι χωρίς την επέμβασή του οι εξελίξεις στην απελευθερωμένη Ελλάδα θα ξέφευγαν τελείως από τον βρετανικό έλεγχο.

Το πρώτο σχέδιο που ετοίμασε το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών για να αντιμετωπίσει το ελληνικό πρόβλημα έγινε στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943 με την ευκαιρία της επίσκεψης του Myers και του Wallace για συνομιλίες στο Λονδίνο. Το σχέδιο αυτό θα συζητιόταν αργότερα με τον Αρχιστράτηγο Μ. Ανατολής και, αν δεν υπήρχαν πειστικές αντιρρήσεις από στρατιωτική σκοπιά, θα χρησίμευε στους δύο αξιωματικούς ως οδηγός περί του πρακτέου από και πέρα στην Ελλάδα.²⁴ Οι βασικές του θέσεις ήταν: α) ο βασιλιάς έπρεπε να επιστρέψει στην Ελλάδα επικεφαλής των ελληνικών στρατιωτικών μονάδων, β) η κυβέρνηση να διευρυνθεί αμέσως για να αποκτήσει δημοτικότητα και κύρος και γ) η προπαγάνδα να ενταθεί στην κατεύθυνση της στήριξης του Γεωργίου και της δυσφήμισης των αρχηγών του ΕΑΜ.

Η διαμάχη στρατιωτικών-πολιτικών όμως συνεχιζόταν, όπως διαπιστώθηκε από τη Σύνοδο της Επιτροπής Άμυνας Μ. Ανατολής της 7ης Νοεμβρίου 1943 και το μόνο που παρέμενε σαφές ήταν ότι οι δύο γραμμές ήταν δύσκολο να συνδυαστούν²⁵.

Στις 14 Νοεμβρίου ο Eden βελτίωσε τις προτάσεις του Σεπτεμβρίου προτείνοντας μεν διακοπή σχέσεων με το ΕΑΜ αλλά συνδυασμένη με δήλωση του βασιλιά ότι θα διορίσει επιτροπή αντιβασιλείας μέχρι τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος²⁶. Στόχος ήταν να προσελκυστεί η μετριοπαθής κοινή γνώμη και οι δημοκράτες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ο Γεώργιος όμως θεωρούσε τις μέχρι

Clogg (εκδ.), *British Policy...* Sir L. Woodward, *British Policy in the Second World War*, τ. 3, 394-5 και N. Clive, *Εμπειρία στην Ελλάδα*, Εκδοτική Αθηνών, 1986, 41.

23. C. M. Woodhouse, «Summer 1943: The Critical Months», στο: Ph. Auty - R. Clogg (εκδ.), *British Policy...*, 118.

24. FO 371/37222, R 8993.

25. FO 371/37184, R 1194.

26. FO 371/37222, R 11828.

τότε δηλώσεις του ικανοποιητικές και επιπλέον δυσπιστούσε στην ιδέα της αντιβασιλείας²⁷. Η μοναδική μέση λύση ήταν να γίνει έκκληση στις αλληλοσπαραζόμενες ομάδες να συμφιλιωθούν και να προσανατολιστούν από κοινού στον αγώνα κατά των γερμανών. Μέχρι τότε όμως δεν θα δινόταν στρατιωτικό υλικό στον ΕΛΑΣ για να μην το χρησιμοποιεί κατά του ΕΔΕΣ, ενώ τρόφιμα, ρούχα και μικρή ποσότητα χρυσών λιρών θα εξακολουθούσε να τους παρέχεται ώστε να αποφευχθεί η διάλυσή τους²⁸. Αυτή ήταν η γραμμή που υιοθέτησε τελικά το FO τον Δεκέμβρη, πείθοντας τον Leeper και τον Τσουδερό που κατ' αρχήν προτιμούσαν την πλήρη διάλυση του ΕΛΑΣ. Παράλληλα βεβαίαι ο Wilson επέμενε στην αναγκαιότητα ολόπλευρης στήριξης του ΕΛΑΣ παρά το μελλοντικό πολιτικό κόστος²⁹.

Το βρετανικό Υπουργείο των Εξωτερικών, για να δώσει μεγαλύτερο κύρος στην γραμμή που επέλεξε, προσέγγισε τους πρέσβεις των ΗΠΑ αλλά κυρίως της ΕΣΣΔ, που ασκούσε μεγάλη ιδεολογική γοητεία στους αριστερούς αντάρτες, για να τους πείσει να ενώσουν τις φωνές τους με κείνη της Μ. Βρετανίας. Η προσεκτική αυτή προσπάθεια καρποφόρησε στις 4 Ιανουαρίου 1944 με μήνυμα του Ράδιο-Μόσχα που καλούσε τους αγωνιστές της αντίστασης να ενωθούν στον αγώνα κατά του κοινού εχθρού. Από την μεριά των ΗΠΑ δόθηκε γραπτή συγκατάθεση στη βρετανική πρωτοβουλία³⁰.

Από τη σκοπιά της προπαγάνδας η πολιτική αυτή ήταν πολύτιμη γιατί, αν ο ΕΛΑΣ αρνιόταν να συζητήσει κατάπαυση του πυρός και συνδιαλλαγή με τον ΕΔΕΣ, θα προέκυπταν αυτόματα μεγάλα πλεονεκτήματα για μια δυσφημιστική εκστρατεία εναντίον του.

Τελικά φτάσαμε στην Συμφωνία της Πλάκας στο τέλος του Φεβρουαρίου του 44. Η συμφωνία αυτή ήταν προϊόν μάλλον της ικανότητας ελιγμών του C. M. Woodhouse και της επιθυμίας του ΕΑΜ να διαπραγματευθεί, παρά της τακτικής της βρετανικής κυβέρνησης που άλλαξε πολλούς δρόμους σε διάστημα μόλις πέντε μηνών.

27. Ο Γεώργιος μετά τη δήλωσή του της 8.11 αρνείται πεισματικά να κάνει άλλο βήμα. Ειδικά απέναντι στην πρόταση αυτή κράτησε τόσο αρνητική στάση που αγανάκτησε και ο υποστηρικτής του A. Eden, ο οποίος τον Μάρτιο του 44 σχολίασε πάνω σε ένα υπηρεσιακό σημείωμα του Howard: «ο βασιλιάς δεν είναι συνετός και είναι πεισματάρης. Αμφιβάλλω αν θα γυρίσει ποτέ στην Ελλάδα σαν βασιλιάς» (FO 371/43684, R 5084).

28. Από τον Οκτώβριο του 43 μέχρι τα μισά του Φεβρουαρίου του 44 ο ΕΛΑΣ πήρε 22 τόνους στρατιωτικό υλικό έναντι 74 του ΕΔΕΣ, 53 τόνους τροφίμων και ρουχισμού έναντι 19 του ΕΔΕΣ και 9727 χρυσές λίρες έναντι 25000 του ΕΔΕΣ (FO 371/43679, R 2769).

29. FO 371/43678, R 1940 και FO 371/43680, R 3151.

30. FO 371/43675, R 591 και FO 371/43674, R 178.

Η αντίδραση του τύπου: εξ οικείων τα βέλη

Ο παραδοσιακά ανεξάρτητος βρετανικός τύπος ακολουθούσε μέχρι το φθινόπωρο του 43 κατά το μάλλον ή ήττον ενιαία στάση στο θέμα της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης και του Γεωργίου: «ουδέτερες» πληροφορίες για τις πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητές τους, που συγκροτούσαν όμως την εικόνα της απόλυτης νομιμότητας και δημοκρατικότητας της φίλης και συμμάχου στον κοινό κατά του εχθρού αγώνα. Αρκετά συχνά επίσης δημοσιεύονταν στον τύπο άρθρα ενημερωτικά για την δράση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, που τις περισσότερες φορές στηρίζονταν σε επίσημες πηγές. Τέλος οι αντιφασιστικές οργανώσεις στην Αίγυπτο φρόντιζαν να προμηθεύουν στα ξένα δημοσιογραφικά πρακτορεία υλικό για την μαχόμενη Ελλάδα. Η άλλη άποψη όμως δεν είδε τα φώτα της δημοσιότητας παρά μετά τον Αύγουστο του 43, όταν οι ανταποκριτές των εφημερίδων αντιμετώπισαν εκ του σύνεγγυς τους εκπροσώπους της ελληνικής αντίστασης.

Ένα από τα πρώτα κομμάτια που εμφανίστηκαν σε βρετανικό έντυπο σχετικά με την αντάρτικη αντιπροσωπεία και τα προβλήματα που ακολούθησαν δημοσιεύτηκε στους *Times* του Λονδίνου στις 21 Σεπτεμβρίου 43 με τίτλο «Η κυβέρνηση της Ελλάδας - αρχηγοί των ανταρτών στο Κάιρο». Πρόκειται για μια μετριοπαθή περιγραφή της ελληνικής περιπλοκής, όπου όμως αναφέρονται καθαρά τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών.

Ακολούθησε ο φιλελεύθερος *Observer* στις 26 Σεπτεμβρίου 43 με το άρθρο «Αρνούνται στους έλληνες αντάρτες συμμετοχή στην κυβέρνηση». Εκεί αναλύονται οι προσπάθειες των έξι αντιπροσώπων της αντίστασης να προσεγγίσουν την επίσημη ελληνική κυβέρνηση και η παταγώδης αποτυχία τους, που ο ανταποκριτής την αποδίδει έμμεσα στους Βρετανούς, εφόσον αυτοί είναι οι σύμβουλοι της κυβέρνησης και του βασιλιά. Τονίζει μάλιστα ότι η κυβέρνηση και ο Γεώργιος στερούνται λαϊκού ερείσματος. Για να εξηγήσει την λαϊκή δυσπιστία απέναντι στις αόριστες δηλώσεις του για το καθεστωτικό, συνδέει τον Γεώργιο με την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας. Παράλληλα δίνει μια ειδυλλιακή εικόνα της ενότητας που είχε αποκατασταθεί ανάμεσα στις ανταρτικές οργανώσεις και της πολεμικής αποτελεσματικότητάς τους. Τέλος κρούει έμμεσα τον κώδωνα του κινδύνου στις βρετανικές αρχές ότι θα αμαυρωθεί το κύρος τους γιατί ποντάρουν σε λάθος άλογο όταν προσπαθούν να επιβάλουν έναν απρόθυμο μονάρχη σε έναν απρόθυμο λαό.

Στις 27 Σεπτεμβρίου η κομμουνιστική εφημερίδα *Daily Worker* (η μετέπειτα *Morning Star*) δημοσίευσε το άρθρο «Οι έλληνες πατριώτες απαιτούν ελεύθερη εκλογή κυβέρνησης». Με σκληρή γλώσσα το άρθρο αποδίδει την αποτυχία των διαπραγματεύσεων ανταρτών-κυβέρνησης στους Βρετανούς και στην επιδίωξή τους να επιβάλουν με τα όπλα τον Γεώργιο, χωρίς να λάβουν υπόψη τους την επιθυμία του λαού που φαίνεται ισχυρότατη, αφού και ο Ζέρβας που θεω-

ρείται αγγλόφιλος και φιλοβασιλικός υποστήριξε τις προτάσεις των υπολοίπων ανταρτών.

Την επόμενη μέρα, στις 28, ο φιλελεύθερος, κεντροαριστερής απόκλισης *Manchester Guardian* στο άρθρο του «Το μέλλον της Ελλάδας» κατηγορεί την κυβέρνηση ότι προσπαθεί να κάνει την Ελλάδα δορυφόρο της μέσω του Γεωργίου, ο οποίος έχει ύποπτο παρελθόν.

Το πρώτο κύμα δημοσιότητας του ελληνικού προβλήματος τελειώνει στις 29 Σεπτεμβρίου με το άρθρο της καθαρά συντηρητικής *Daily Telegraph* «Οι αντάρτες και ο έλληνας βασιλιάς», που είναι ακόμα μια μετριοπαθής αλλά όχι μονόπλευρη περιγραφή της κατάστασης.

Ήδη από το τέλος Σεπτεμβρίου ο A. Cadogan, μόνιμος Υφυπουργός Εξωτερικών βρισκόταν σε επαφή με το λόρδο Selborne, Υπουργό Οικονομίας Πολέμου, με στόχο τη βελτίωση της δημόσιας εικόνας του βασιλιά. Κίνητρο υπήρξαν οι παρατηρήσεις του ταξίαρχου Myers ότι ο βασιλιάς δεν είναι δημοφιλής στον ελληνικό λαό γιατί η βρετανική προπαγάνδα δεν φρόντισε να δημοσιοποιήσει τη θετική του στάση σε πολλές κρίσιμες στιγμές (λ.χ. το ΟΧΙ του απέναντι στις ιταλικές προκλήσεις κλπ). Η υλοποίηση των σχεδίων τους όμως φαινόταν τώρα ακόμα πιο δύσκολη.

Απ' ότι είχε δημοσιευτεί μέχρι τη στιγμή εκείνη, η προσοχή του FO πέφτει στα άρθρα των *Times* της 21ης Σεπτεμβρίου, του *Daily Telegraph* της 27ης Σεπτεμβρίου και του *Observer* της 26ης Σεπτεμβρίου. Τα δύο πρώτα χαρακτηρίζονται από τον Lasky του Νότιου Τομέα του FO «μάλλον ατυχή αλλά δύσκολα τα χαρακτηρίζεις παραπλανητικά». Για το άρθρο του *Observer* όμως σχολιάζει ότι είναι «εντελώς απαράδεκτο». Αυτά επαναλαμβάνονται σε τηλεγράφημα του FO προς τον Leeper την 1 Οκτωβρίου με υπόδειξη να προσπαθήσει να διαλευκάνει πως πέρασε ένα τέτοιο κομμάτι από τη λογοκρισία του Καΐρου³¹.

Ο Leeper τους απαντά στις 9 Οκτωβρίου ότι οι έρευνές του να εντοπίσει την πηγή πληροφοριών του *Observer* έμειναν άκαρπες. Ο ίδιος νομίζει ότι δεν είχαν προέλευση το Καΐρο. Πιθανόν να γράφτηκε στο Λονδίνο από πληροφορίες που έδωσαν άτομα που επέστρεψαν από τη Μέση Ανατολή ή Έλληνες του Λονδίνου ή το ελληνικό τμήμα του BBC³². Μια άλλη πιθανότητα ήταν να τηλεγραφη-

31. FO 371/37199, R 9047. Για τη λογοκρισία Καΐρου βλ. και FO 371/42526, W 5787.

32. Το ελληνικό τμήμα του BBC ανέκαθεν ήταν στόχος του FO και του Leeper που το θεωρούσαν φωλιά των εχθρών του βασιλιά και της εξόριστης κυβέρνησης. Τους κατηγορούσαν για αυθαιρεσία, απειθαρχία και κομμουνιστική προπαγάνδα. Στην πραγματικότητα πολύ λίγα περιθώρια αυθαιρεσίας είχε το τμήμα γιατί όφειλε να κινείται αυστηρά στα πλαίσια των οδηγιών του Political Warfare Executive. Η εξόριστη κυβέρνηση είχε παρ' όλα αυτά επιτεθεί συχνά σε συγκεκριμένα στελέχη του BBC με την κατηγορία ότι την υπονόμειναν. Ο πιθανότερος λόγος ήταν ότι στην πλειοψηφία του το ελληνικό τμήμα του BBC στελεχώθηκε από δημοκράτες και διατηρούσε μια κάποια απόσταση από τις έντρογες της επίσημης κυβέρνησης. Ήταν βεβαίως πολύ δημοφιλές και

θηκε από την Τουρκία. Όσο για το λογοκριτικό έλεγχο που ζητούσε το FO να ενταθεί, τους εξηγεί ότι αυτός φαινομενικά μόνον υπάρχει για τον απλούστατο λόγο ότι αν απαγορεύσεις στους ανταποκριτές ένα επικίνδυνο άρθρο, αυτοί πολύ εύκολα μπορούν να περάσουν στην Τουρκία απ' όπου θα διοχετεύσουν πολύ πιο καταστροφικές πληροφορίες. Η μοναδική λύση, επαναλαμβάνει, είναι η πειθώς, αλλιώς θα γίνουμε αντιδημοφιλείς στον τύπο και δεν θα πετύχουμε το στόχο μας. Τους προτείνει μάλιστα να κάνουν κι εκείνοι ανάλογες προσπάθειες στο Λονδίνο για να προλάβουν μελλοντικές κακοτοπιές³³.

Η ανησυχία του FO εντείνεται όταν γίνεται γνωστό από επιστολή του Υπουργείου Οικονομίας Πολέμου στις 12 Οκτωβρίου ότι οι αμερικανοί ανταποκριτές ήρθαν σε επαφή με τους έξι αντιστασιακούς στο Κάιρο, οι οποίοι τους ενημέρωσαν για τις θέσεις τους. Βεβαίως στο Κάιρο όπου λειτουργούσε η λογοκρισία δεν υπήρχε φόβος διαρροής μιας και τα τηλεγραφήματα με κατεύθυνση το εξωτερικό περνούσαν υποχρεωτικά από λογοκριτικό έλεγχο. Όταν όμως οι ανταποκριτές επέστρεφαν στις ΗΠΑ υπήρχε φόβος ότι θα δημοσίευαν σειρά άρθρων που θα δυσφήμιζαν τη βρετανική πολιτική στη φιλελεύθερη και ευαισθητοποιημένη αμερικανική κοινή γνώμη³⁴.

Τα ανησυχητικά για το FO δημοσιεύματα του βρετανικού τύπου συνεχίστηκαν και τον μήνα Οκτώβριο. Στις 20 Οκτωβρίου το σοσιαλδημοκρατικής απόκλισης *New Statement and Nation* υπογραμμίζει στο άρθρο «Ο βασιλιάς και οι αντάρτες» τον κίνδυνο να κατηγορηθούν οι Άγγλοι ότι θέλουν να επιβάλουν το «ανδρείκελό» τους. Καταλήγει μάλιστα τονίζοντας ότι ανέκαθεν ο ρόλος της μοναρχίας στα Βαλκάνια υπήρξε η εξυπηρέτηση των συμφερόντων μιας μεγάλης δύναμης που έπαιζε το ρόλο πάτρωνα.

Στις 23 Οκτωβρίου στον *Economist* και στις 24 στον *Observer* δημοσιεύτηκαν σχόλια για τα ελληνικά προβλήματα, τα οποία προκάλεσαν την οργή του Τσουδερού που τα βρήκε παραπλανητικά και βλαβερά. Αποτάθηκε λοιπόν στον Leeper ρωτώντας «αν είναι δυνατόν να σταματήσει αυτό το κύμα εαμικής προπαγάνδας από τον τύπο». Ο Leeper πέρασε το ερώτημα στο FO με το τηλεγράφημά του της 28ης Οκτωβρίου³⁵.

Με αφορμή την εθνική επέτειο της 28ης Οκτωβρίου νέα σειρά άρθρων εμφανίστηκε στον βρετανικό τύπο. Το μοναδικό που υιοθετούσε την επίσημη βρετανική εκδοχή ήταν το τιτλοφορούμενο «Ελληνική επέτειος» του *Yorkshire*

γι' αυτό, όπως σημείωσε κάποτε με χιούμορ στέλεχος του FO, ήταν δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι κρατούσε την ίδια γραμμή με την εξόριστη κυβέρνηση! (Τα στοιχεία δόθηκαν από τον κ. Δ. Καπερνάρο, στέλεχος του ελληνικού τμήματος του BBC τον καιρό της κατοχής).

33. FO 371/37200, R 10364.

34. FO 371/37200, R 10106.

35. Τηλ. Leeper στο FO 371/37200, R 10859. Σχόλια για την στάση του Τσουδερού απέναντι στα δημοσιεύματα στο Γ. Σεφέρη, *Πολιτικό Ημερολόγιο*, Α', 126.

Post (28 Οκτωβρίου). Την ίδια μέρα δημοσιεύτηκαν δύο πανομοιότυπα άρθρα — προφανώς προερχόμενα από τον ίδιο ανταποκριτή: το ένα στους *Times* με τίτλο «Διαφορές στην Ελλάδα» και το άλλο στον *Manchester Guardian* με τίτλο «Οι αντάρτες στην Ελλάδα». Επαναλάμβαναν αμφότερα τον κίνδυνο που διέτρεχε η πολιτική της χώρας τους υποστηρίζοντας πάση θυσία τον Γεώργιο.

Στις 29 Οκτωβρίου ο *Guardian* επανέρχεται με άρθρο του για την πολιτική κατάσταση της Ευρώπης, τιτλοφορούμενο «Σύγχυση στην Ευρώπη». Στο κομμάτι που αφορά την Ελλάδα αποδίδει την κακοδαιμονία στο γεγονός ότι δεν έγιναν δεκτά τα αιτήματα των έξι αντιπροσώπων περί δημοψηφίσματος και στην έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας της κυβέρνησης. Την ίδια μέρα στην *Tribune* δημοσιεύτηκε ένα σχεδόν υβριστικό άρθρο για τον Wilson, με αφορμή το διάγγελμά του προς τους Έλληνες μέσω του Ράδιο-Κάιρο, την 28ης Οκτωβρίου. Του καταλόγιζε υποκρισία, ανικανότητα και έλλειψη πολιτικής διορατικότητας σχετικά με τους χειρισμούς του στο ελληνικό πρόβλημα. Δύο μέρες αργότερα στις 31 Οκτωβρίου οι *Times* της Κυριακής αναφέρθηκαν ξανά στην Ελλάδα με το άρθρο «Ανταγωνισμοί στα Βαλκάνια», όπου ήπια υποστήριξαν ότι οι αγωνιστές της αντίστασης στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία θα έπρεπε να έχουν ένα λόγο στην πολιτική της χώρας τους.

Προφανώς το γραφείο τύπου του FO προσπάθησε να επηρεάσει τις εφημερίδες ώστε να υποστηρίξουν την πολιτική του γιατί βλέπουμε ότι λίγο-λίγο η γραμμή των, συντηρητικών άλλωστε, *Times* αλλάζει: στις 2 Νοεμβρίου με το άρθρο «Κίνδυνος στην Ελληνική Αντίσταση» για πρώτη φορά τοποθετεί το ΕΑΜ απροκάλυπτα στην κομμουνιστική αριστερά και αποδίδει το μέγεθός του στην βία που άσκησε στρατολογώντας τους Έλληνες πατριώτες. Έμμεσα δε του αποδίδει και την υστεροβουλία ότι αγωνίζεται για την επιβολή του κομμουνισμού στην Ελλάδα μεταπολεμικά. Ο πρωθυπουργός της ελληνικής κυβέρνησης επανέρχεται εγγράφως στο αίτημά του προς τις βρετανικές αρχές στις 2 Νοεμβρίου με το επιχείρημα ότι αν συνεχιστεί αυτή η εκστρατεία κατά του βασιλιά και της κυβέρνησής του, αυτό θα είχε καταστροφικό αντίκτυπο στο μέλλον του Γεωργίου. Υπήρχε ο κίνδυνος δηλαδή να πιστέψουν στην Ελλάδα ότι η θέση του βρετανικού τύπου συνέπιπτε με κείνη της αγγλικής κοινής γνώμης, πράγμα που θα είχε αποφασιστική σημασία στο μελλοντικό δημοψήφισμα³⁶.

Το FO απαντάει στις 5 Νοεμβρίου ότι πρέπει να αντιληφθούν πως στο Λονδίνο αντιμετωπίζουν τις ίδιες ακριβώς δυσκολίες που βρίσκουν αυτοί στο Κάιρο. Πράγμα που σημαίνει ότι είναι αδύνατον να εμποδίσουν τους αριστερούς δημοσιογράφους να εκφράσουν τις απόψεις τους. Ένα επιπλέον πρόβλημα για το γραφείο τύπου που διαχειρίζεται τα θέματα αυτά είναι ότι ακόμα δεν

36. FO 371/37200, R 11548.

υπάρχει σταθερή πολιτική σχετικά με το ΕΑΜ³⁷. Αν υπήρχε συγκεκριμένη απόφαση να «χτυπηθεί» η ηγεσία του, θα ήταν ασφαλώς πιο εύκολο να έπειθαν τους δημοσιογραφικούς κύκλους —έστω και τους αριστερούς— με τα γνωστά επιχειρήματα.

Ο Τσουδερός όμως φαίνεται να ανησυχεί σοβαρά πως μειώνεται ολοένα και περισσότερο το προσωπικό του κύρος, γι' αυτό πιέζει τον Leeper να απευθυνθεί για πολλοστή φορά στο FO στις 6 Νοεμβρίου. Στο τηλεγράφημά του αναφέρει ότι ο έλληνας πρωθυπουργός θεωρεί απαραίτητο να στηριχτεί η πολιτική του και να βελτιωθεί η «εικόνα» του μετά από τις φθορές που υπέστη τον τελευταίο καιρό από τον βρετανικό τύπο. Ένας αποτελεσματικός τρόπος θα ήταν, προτείνει, να διοχετεύσει το τμήμα ειδήσεων στους διπλωματικούς ανταποκριτές υλικό που να τους πείθει α) ότι ο έλληνας πρωθυπουργός δεν είχε καμιά σχέση με την μεταξική δικτατορία —αντίθετα υπήρξε ανέκαθεν δημοκρατικών αντιλήψεων, β) ότι είναι φίλος της Μ. Βρετανίας και θερμός υποστηρικτής της πολιτικής της, ενώ ένας διάδοχός του θα δημιουργούσε πιθανόν προβλήματα συνεργασίας, γ) ότι έχει υποτιμηθεί η δημοτικότητα της κυβέρνησης. Τέλος ότι πέφτουν στην παγίδα της εαμικής προπαγάνδας που κάνει τα πάντα για να επιβάλει τον κομμουνισμό στην Ελλάδα³⁸.

Δεν είναι γνωστό αν το FO ανταποκρίθηκε στη συγκεκριμένη επιθυμία του Τσουδερού αλλά σίγουρα η επιθετική στάση του βρετανικού τύπου απέναντι στους έλληνες «επίσημους συμμάχους» προξένησε μια από τις πολλές συγκρούσεις του με το Υπουργείο Πληροφοριών³⁹. Από κείνο το σημείο πάντως και μετά παρατηρούμε μια σταδιακή στροφή των εφημερίδων προς συντηρητικότερες κατευθύνσεις. Υπήρξαν ασφαλώς περισσότεροι από έναν συντελεστές αυτής της αλλαγής: κατ' αρχήν η προσέγγιση των δημοσιογράφων από την αρμόδια υπηρεσία του FO⁴⁰. Έπειτα το γεγονός ότι οι περιπλοκές του Αυγούστου είναι πια μακριά, ενώ αντίθετα η πολιτική του FO αρχίζει να παίρνει μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Τέλος η κίνηση «καλής θελήσεως» του Γεωργίου με την επιστολή της 8ης Νοεμβρίου, όπου δηλώνει ότι την τελική απόφαση σχετικά με το χρόνο της επιστροφής του θα την πάρει «από συμφώνου μετά της κυβερνήσεώς του».

37. Το FO εμφανίζεται να δείχνει κάποια αμέλεια μη ενημερώνοντας τακτικά τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Πληροφοριών. Έτσι, τουλάχιστον σύμφωνα με το εν λόγω υπουργείο, συχνά υπήρχαν διαρροές από τη λογοκρισία λόγω αγνοίας. Βλ. INF 1/451, Memorandum του Bracken για τις σχέσεις λογοκρισίας και FO, 8.6.42.

38. FO 371/37200, R 11316.

39. INF 1/859. Ολόκληρος ο φάκελλος ασχολείται με τις προστριβές FO και Υπουργείου Πληροφοριών.

40. Εξάλλου ο βρετανός πρωθυπουργός αποφασίζει ότι η λογοκρισία πρέπει να ενταθεί εξαιρετικά για να εξασφαλιστεί η επιτυχία της επιχείρησης Overlord. Βλ. F. Loewenheim, H. Langley, M. Jones (εκδ.), *Roosevelt and Churchill: Their Secret Wartime Correspondance*, 486-7.

Αυτό δίνει το πρόσχημα για δύο άρθρα, στα οποία η αλλαγή οπτικής είναι φανερή. Το ένα ήταν του *Manchester Guardian* στις 13 Δεκεμβρίου και είχε τίτλο «Ο βασιλιάς των Ελλήνων». Μετριοπαθώς υποστήριζε ότι ναι μεν η αντίσταση δεν μπορεί να αγνοείται από τους πολιτικούς αλλά το γράμμα του Γεωργίου ήταν σοβαρή πρόοδος.

Το δεύτερο δημοσιεύτηκε την ίδια μέρα στους *Times* και χαρακτήριζε την κίνηση του βασιλιά σημαντικό βήμα προς την εξοάλυνση της κρίσης. Κατέληγε δε κάνοντας έκκληση για ομόνοια και αγώνα κατά του κοινού εχθρού, υποστηρίζοντας ότι αυτή είναι η επίσημη βρετανική γραμμή.

Τον επόμενο μήνα όλες σχεδόν οι εφημερίδες — με εξαίρεση πάντα την *Daily Worker* — έστρεψαν την προσοχή τους αποκλειστικά στις γερμανικές θηριωδίες και την πείνα στην κατεχόμενη Ελλάδα παραμερίζοντας τα πολιτικά ζητήματα. Αυτή η στάση τηρήθηκε μέχρι το τέλος του εμφύλιου, στον οποίο δόθηκε αρκετή δημοσιότητα αλλά χωρίς επικίνδυνα σχόλια.

Το FO πάντως για να βεβαιωθεί πως η λογοκρισία του Καΐρου θα είναι στο μέλλον αποτελεσματική αποφάσισε το Φεβρουάριο του 44 να διορίσει τα στελέχη του R. Hoare και R. Hodgson συμβούλους της υπηρεσίας λογοκρισίας εφ' όλων των πολιτικών θεμάτων. Οι δύο σύμβουλοι θα κρατούσαν επαφή με όλα τα τμήματα του FO και θα συζητούσαν μαζί τους περί της ακολουθητέας πολιτικής σε κάθε αναφερόμενο πρόβλημα⁴¹. Παράλληλα οργανώθηκε η Αγγλο-Ελληνική Επιτροπή Δημοσιευμάτων (Anglo-Greek Release Committee). Σκοπός της ήταν ο έλεγχος των δημοσιευμάτων στην Αίγυπτο. Η πρώτη της συνεδρίαση έγινε στις 27 Δεκεμβρίου 43 αλλά γρήγορα η λειτουργία της ατόνησε⁴².

Συμπεράσματα

Ο βρετανικός τύπος παρουσιάζεται πιστός στην παραδοσιακή του ανεξαρτησία. Βεβαίως η γραμμή του είναι πάντα να στηρίζει τα εθνικά συμφέροντα — τουλάχιστον όσον αφορά στον αστικό τύπο. Αλλά για να υποστηρίξει την μία ή την άλλη θέση οφείλουν να τον πείσουν και όχι να τον αναγκάσουν. Το αρμόδιο υπουργείο μοιάζει να έχει συνείδηση αυτής της πραγματικότητας αλλά το βρετανικό Υπουργείο των Εξωτερικών, στη βιασύνη του να προωθήσει την πολιτική του, συχνά την αγνοεί. Επιπλέον λόγω της διαμάχης του με τους στρατιωτικούς δεν μπορεί να είναι αρκετά πειστικό στο δημοσιογραφικό κόσμο.

41. FO 371/42511, W 1758. Ο διορισμός αυτός προκάλεσε θύελλα διαμαρτυριών από τους αμερικανούς ανταποκριτές που πίστεψαν ότι το FO αποφάσισε να σταματήσει τη διέλευση όλων γενικώς των πολιτικών πληροφοριών.

42. Γιώργος Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο*, Α', 130.

Το γεγονός ότι πρώτη φορά οι ανταποκριτές των βρετανικών εφημερίδων αντιμετώπισαν από κοντά τον Αύγουστο του 43 το άλλο πρόσωπο της ελληνικής αντίστασης υπήρξε καθοριστικό και προκάλεσε αυτή τη θεαματική στροφή που εκθέσαμε. Τα πολιτικά επιχειρήματα των ανταρτών τους έπεισαν ότι πρέπει να έχουν και οι μαχόμενοι Έλληνες ένα λόγο στη διαμόρφωση της μεταπολεμικής Ελλάδας. Ήταν άλλωστε μια από τις λίγες φορές που οι αντιστασιακές οργανώσεις εμφανίστηκαν ενωμένες στο αίτημά τους σχετικά με το δημοψήφισμα. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι όλα αυτά συμβαίνουν στο Κάιρο και όχι στο Λονδίνο, όπου βασιλεύει η ψυχρή, πλήν απαραίτητη, λογική. Στην Αίγυπτο ο πόλεμος ήταν πολύ κοντά θερμαίνοντας την ατμόσφαιρα και το θυμικό των φιλοξενουμένων με τα γνωστά αποτελέσματα. Η μεταστροφή δεν κράτησε πολύ όπως είναι φυσικό. Το FO έμαθε να είναι πειστικότερο αλλά έλαβε και τα διοικητικά του μέτρα για κάθε ενδεχόμενο. Η Μεγάλη Βρετανία είχε να αντιμετωπίσει τις τεράστιες δυσκολίες του σχεδίου Overlord και ο τύπος κατάλαβε ότι έπρεπε να βοηθήσει. Έτσι βλέπουμε σταδιακά τον αστικό τύπο να λησμονεί το θερμό φθινόπωρο του 43 και να στηρίζει τις κυβερνητικές επιλογές μέχρι τη λήξη του πολέμου. Υπήρξαν ασφαλώς κάποιες σποραδικές εξαιρέσεις, ικανές μόνο να επιβεβαιώσουν τον κανόνα.